

NEJ TILL VINSTUTDELNING – JA TILL VALFRIHET I VÄLFÄRDEN

LENNART NILSSON

Under den ekonomiska krisen på 1990-talet fattade regeringen Bildt beslut som kom att innebära djupgående förändringar av den svenska välfärdsstaten med öppnandet för privata aktörer inom vård, skola och omsorg. Tidigare hade produktionen av den offentligt finansierade verksamheten nästan uteslutande bedrivits av stat, landsting och kommuner eller affärsdrivande verk och offentligt ägda företag. Utmärkande för den nya politiken var marknadsinriktningen med vinstdrivande företag. Privata företag skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. De viktigaste argumenten emot var att privatisering riskerar att leda till minskad likvärdighet och segregation samt att den demokratiska kontrollen försvagas (Bendz 2012; Kastberg 2010).

Utvecklingen har gått mot att vinstdrivande företag har expanderat medan den tredje sektorn bestående av ekonomiska och ideella föreningar, stiftelser och trosamfund samt andra icke vinstdrivande organisationer fortsatt svarar för en liten andel av den icke offentliga verksamheten i Sverige. Inom vården är det främst inom den öppna vården som privatiseringen ägt rum. År 2009 var i Sverige cirka en tredjedel privat anställda och ökningen har främst skett inom stora och utland-sägda företag. *Non profit* sektorn spelar en marginell roll.¹ Inom äldreomsorgen har expansionen inom privata företag också varit mycket snabb. Även här har andelen anställda inom *non profit* organisationer minskat. Detsamma gäller personlig assistens. Det är emellertid stora skillnader mellan olika kommuner och landsting/regioner när det gäller andelen privata utförare inom vård och omsorg. Inom skolan och förskolan är förutsättningarna annorlunda genom pengsystemet. *Non profit* sektorn är större än inom vård och omsorg men det är inom den kommersiella delen som expansionen skett. Speciellt gäller det gymnasieskolan, där de vinstdrivande bolagen dominerar helt inom den privata sektorn. Däremot arbetar nio av tio i folkhögskolor och bildningsförbund inom ideella organisationer (Johansson 2011).

Inom sjukvård och äldreomsorg verkar privata företag i flera europeiska länder (Norberg 2012). Av tradition svarar icke vinstdrivande organisationer för en betydande andel av vården och omsorgen och i flera fall har också lagstiftningen främjat denna typ av verksamhet (Johansson 2011).

I arbetet *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?*² konstaterade ledande svenska välfärdsforskare att det i stor utsträckning saknas forskning och kunskap om effekterna av de välfärdspolitiska reformerna och konkurrensens kon-

sekvenser, vilket i sig var ett ställningstagande som vållade stor debatt. Etablerandet av ”kvasimarknader”, där den som nyttjar tjänsten inte betalar utan finansieringen sker genom skatter, ställer särskilda krav på verksamheten (Hartman red. 2011). Det gör också att det inte bara är brukarens bedömning som är viktig att undersöka utan även skattebetalarens/väljarens åsikter.

I SOM-undersökningen 2013 har särskilt fokus inriktats på svenska folkets åsikter om vinster välfärden. Det gäller både attityden till vinster och vinstutdelning i välfärden, regleringen av verksamheten samt vinstmedlens disposition. Vidare analyseras inställningen till valfrihet inom välfärden och vilken betydelse synen på valfrihet har för attityden till vinstutdelning. När det gäller tjänstproduktion inom välfärdssektorn har inställningen till alternativ till kommuner och landsting/regioner som serviceproducenter undersökts. I analyserna redovisas hela svenska folket åsikter samt attityderna bland väljare och brukare. Vidare har experiment genomförts med olika frågeformuleringar när det gäller vinstutdelning. Den breda uppsättningen frågor om vinster och valfrihet i välfärden resulterar i ett omfattande figur- och tabellmaterial som redovisas i artikeln.

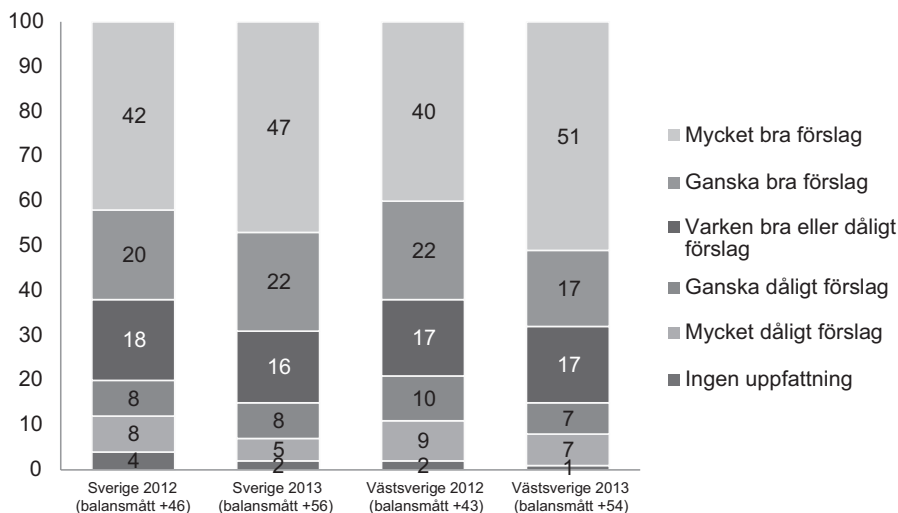
Vinster i välfärden

I 2012 års SOM-undersökningar ingick för första gången en generell fråga om vinster inom välfärden: *Vinstutdelning skall inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Frågan avsåg alltså uttryckligen vinstutdelning med angivande av de tre kärnområdena inom skattefinansierad välfärd. Den var inriktad på ett långtgående alternativ till nuvarande förhållanden, som medger vinstutdelning, och innebar att man skulle införa ett förbud mot vinstutdelning. Det är viktigt att framhålla att i frågan angavs inga motiv för eller emot utan den avsåg principfrågan om vinstutdelning skall vara tillåten eller inte.

Frågan om vinstutdelning ingick i SOM-institutets nationella undersökning och i den västsvenska undersökningen. Resultaten från undersökningarna var i det närmaste identiska; drygt 60 procent ansåg att vinstutdelning inte skall tillåtas medan mindre än 20 procent tyckte att det är ett dåligt förslag. Knappt var femte svarande valde alternativet varken bra eller dåligt förslag och det var få som inte hade någon åsikt. Dessutom skall framhållas att ca 40 procent valde ytterlighetsalternativet *mycket bra förslag*.² Det senare är ett mycket ovanligt svarsmönster när det gäller den här typen av frågor och är ett uttryck för intensitet i svaren.

År 2013 har den kritiska inställningen till vinstutdelning förstärkts både i Väst-sverige och i hela Sverige; närmare 70 procent tycker att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning och cirka hälften väljer alternativet *mycket bra förslag*. Knappt 15 procent tycker att det är ett dåligt förslag (figur 1).

Figur 1 Förslaget att Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige och Västsverige 2012 och 2013 (procent)

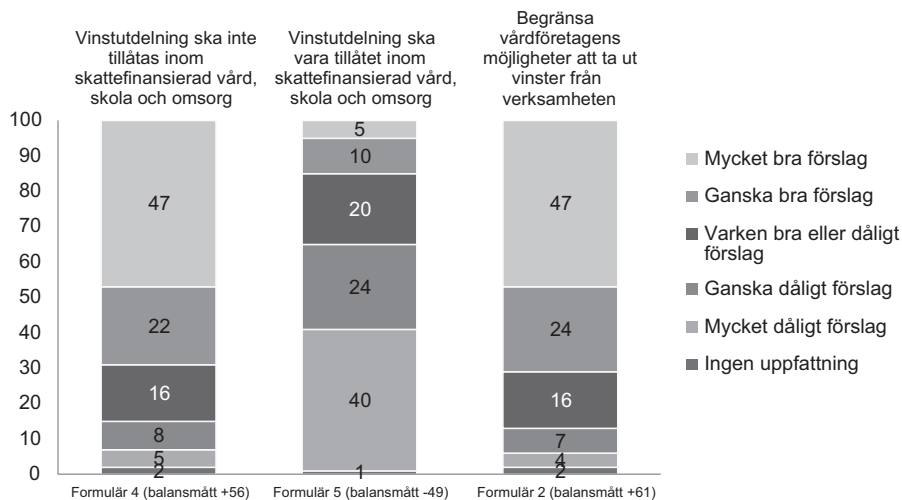
Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella och de västsvenska SOM-undersökningen 2012 och 2013.

I 2013 års undersökning genomfördes ett metodtest och i ett av formulären ingick den omvända formuleringen *Vinstutdelning skall vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Resultatet är som framgår av figur 2 i det närmaste identiskt; närmare två tredjedelar anser att det är dåligt förslag och endast 15 procent tycker att det är ett bra förslag. Det ingick även en tredje fråga med formuleringen *Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten* och även här är svarmönstret i huvudsak detsamma. Andelen som instämmer ökar något till 70 procent och andelen som tycker att det är ett dåligt förslag är 10 procent.

Oavsett vilken frågeformulering som används finns det ett mycket stort motstånd mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Missnöjet med de nuvarande förhållandena är utbrett. Eftersom resultaten är mycket likartade oavsett sättet på vilket frågorna ställts i undersökningarna kan vi sluta oss till att attityder till vinstuttag i välfärden är kristalliserade och politiserade bland medborgarna.

Figur 2 Olika förslag om Vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Partisynpati och vinstutdelning

Vinster inom välfärden har under senare år blivit en mycket omdebatterad politisk fråga. Vänsterpartiet kräver förbud mot vinster och socialdemokraterna och LO har tagit ställning för begränsningar i möjligheterna till vinstuttag. I *Framtidskontraktet* antaget av Socialdemokraternas partikongress i april 2013 framhålls "Vinstintresset skall inte vara styrande i välfärden". Vidare heter det att förslagen skall avsevärt begränsa vinsterna (www.socialdemokraterna.se). LO vill i rapporten "Åtgärder för att begränsa vinst i välfärden" och andra förslag gå väsentligt längre (www.lo.se). Tre ledande miljöpartister bad i en debattartikel i Aftonbladet om ursäkt för partiets tidigare friskolepolitik och framhöll: "Nu gäller det att göra rätt. Och i detta måste ligga att få bort vinstintresset ur ekvationen". (Ruwaida, Pertoft och Amin, 2013). Partiet uttalade sig på sin kongress 2013 att friskolornas eventuella vinst skall återinvesteras i verksamheten. Miljöpartiets har ändrat uppfattning i vinstfrågan och socialdemokraternas förslag våren 2014 att avskaffa den fria etableringsrätten inom skolan (www.socialdemokraterna.se). Därmed har den blocköverskridande överenskommelsen om friskolorna i praktiken urholkats

(SOU 2013:56). I sitt sommartal 2012 framhöll sverigedemokraternas partiledare att välfärden inte är vilken marknad som helst och att vinstuttag måste regleras hårdare (www.sverigedemokraterna.se).

De borgerliga partierna har gemensamt betonat att valfrihet förutsätter privata alternativ och därmed också vinstdrivande verksamhet och att effektiviteten främjas av privat företagsamhet inom välfärdssektorn. Men det förekommer också en intern debatt mellan allianspartierna i regeringen. Företrädare för KD, C och FP har drivit att Lagen om valfrihetssystem (LOV, SFS 2008:962) skall tillämpas i alla kommuner och landsting/regioner medan finansmarknadsministern och moderaternas gruppledare i riksdagen föreslagit att den inte bör göras obligatorisk och uttryckt tveksamhet till fortsatta privatiseringar (Norman och Kinberg Batra 2012 och 2013).

Svenskt Näringslivs VD Urban Bäckström framhåller i ett brev till medlemsföretagen att den socialdemokratiska partikongressens förslag om välfärdsföretag i Framtidskontraktet är ”den värsta inskränkningen av fri företagsamhet sedan löntagarfonderna” (DI 130413). Många andra aktörer inom detta område har också deltagit i debatten som SKL, Dagens Samhälle, Almega, Vårdföretagarna, Friskolornas riksförbund, Timbro, FAMNA – idéburen vård och omsorg, Idébundna skolors riksförbund samt berörda fackliga organisationer.

Tabell 1 Partisynpati och förslaget Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent och balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Bra förslag	90	78	72	62	61	51	62	61	69
Varken eller	5	12	19	19	15	27	18	20	16
Dåligt förslag	4	8	8	19	23	16	19	16	13
Ingen åsikt	1	2	1	0	1	6	1	3	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmått	+86	+70	+64	+43	+38	+35	+43	+45	+56
Antal svarande	90	460	179	(32)	85	(49)	403	120	1586

Kommentar: Partisynpati avser bästa parti. Antalet svarande C- och KD-sympatisörer är genomgående mycket få, vilket markerats med parenteser för antalet svarande i denna och andra tabeller.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I den politiska debatten och i riksdagen finns klara blockskillnader som legat till grund för de politiska besluten på detta område med stor samstämmighet bland allianspartierna medan de rödgröna partierna varit oeniga. Hur ser det då ut

bland partiernas sympatisörer? Bland samtliga partiers sympatisörer finns 2013 en majoritet för att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning: bland de rödgröna 70 procent eller mer och bland allianspartierna 50-60 procent. Omvänt är det bland de rödgröna under 10 procent som tycker att det är ett dåligt förslag och bland de borgerliga cirka 20 procent.

I metodtestet med den omvända formuleringen av frågan *Vinstutdelning ska vara tillåtet inom skattefinansierad vård skola och omsorg* var resultatet bland svenska folket detsamma, dvs en klar majoritet var emot vinstutdelning. Även bland partiernas sympatisörer är svarsmönstren desamma med den omvända formuleringen. Över 70 procent bland de rödgröna anser att det är ett dåligt förslag att tillåta vinstutdelning, bland FP-, KD- och SD-sympatisörer ca 60 procent och bland C- och M-sympatisörer 50 procent.

När det gäller att *begränsa* värdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten är det en klar majoritet inom alla partier som stöder ett sådant förslag och det är färre än var femte som motsätter sig en begränsning. Inom samtliga partier finns det alltså ett utbrett stöd för att öka regleringen och förbjuda vinstutdelning.

Hur skall vinster disponeras?

Vinst behöver emellertid inte vara kontroversiellt om vinsten återinvesteras i verksamheten. Det är uttag eller utdelning av vinster till ägarna som det råder olika uppfattningar om oavsett om utbetalning sker löpande enligt beslut av stämma eller i samband med försäljning av företaget. Vad som varit särskilt omdiskuterat har varit om företagen betalar skatt i Sverige eller i länder med mer gynnsamma skatteregler, speciellt om det sker inom ramen för internationella koncerner med möjlighet att påverka var och i vilka former vinstuttaget sker.

I 2013 års undersökning ingick också en fråga om hur eventuella vinster skall disponeras. Skall företagen som idag själva besluta om vinstutdelning eller skall vinstutdelning inte tillåtas. Dessutom angavs två mellanalternativ: *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* samt *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten*.

Det är få som stödjer den nuvarande ordningen att *Företagen själva skall bestämma om vinstutdelning* men samtidigt är det också färre än var femte som väljer alternativet *Vinstutdelning ska inte tillåtas*. Alternativet *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten* innebär emellertid att vinstutdelning inte skall ske och tillsammans med förslaget att vinstutdelning ska inte tillåtas är det hälften som väljer dessa alternativ. Bland V- och S-sympatisörer är det en klar majoritet; bland MP- och SD-sympatisörer är det hälften medan det är betydligt färre bland allianspartiernas sympatisörer. Närmare en tredjedel väljer alternativet *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* och bland de borgerliga sympatisörerna är det cirka 40 procent som föredrar detta alternativ.

Tabell 2 Partisympti och olika förslag om vinstutdelning i företag inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, Sverige 2013 (procent och balansmått)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Företag ska som idag själva bestämma om vinstutdelning	2	4	2	19	11	4	15	5	7
Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut	9	20	29	42	43	39	43	29	30
Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten	34	37	46	16	25	27	21	29	30
Vinstutdelning ska inte tillåtas	49	26	12	10	13	12	12	21	20
Ingen uppfattning	6	13	11	13	8	18	9	16	13
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Antal svarande</i>	89	440	175	(31)	85	(49)	402	116	1552

Kommentar: Frågans formulering: "Det finns idag en debatt om vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg". Svartalternativen framgår av tabellen. Partisympti avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Synen på vinstutdelning bland brukare och nära anhöriga

I väljarrollen är det oavsett partitillhörighet alltså en mycket stark övervikt för att inte tillåta vinstutdelning. Men i vilken utsträckning påverkas inställningen av brukarrollen, det vill säga om man själv nyttjar privata tjänster inom vård, skola och omsorg eller är nära anhörig till någon som brukar privata alternativ.

Brukarna av både offentliga och privata alternativ inom vård och skola gör samma bedömning av vinstutdelning som allmänheten; det vill säga närmare två tredjedelar tycker att vinstutdelning inte skall tillåtas. Skillnaden mellan de som går i kommunala och fristående skolor är liten och detsamma gäller mellan de som vänder sig till offentliga och privata vårdcentraler. Samma svarmönster gäller för de som har nära anhöriga som nyttjar offentliga och privata tjänster inom vård och skola. De som nyttjar privata alternativ inom barnomsorg och äldreomsorg är förhållandevis få men resultaten är likartade inom dessa områden. Bland dem som varken har direkt kontakt med respektive serviceområde som brukare eller indirekt har det som nära anhörig är resultatet detsamma som bland allmänheten.

Tabell 3 *Inställningen till vinstutdelning bland brukare och nära anhöriga till brukare av offentlig och privat vård och skola, Sverige 2013 (procent)*

	Kommunal skola	Fristående skola	Offentlig vårdcentral	Privat vårdcentral/läkare
Brukare:				
<i>Bra</i>	66	63	71	68
<i>Varken eller</i>	19	19	17	17
<i>Dåligt</i>	14	18	11	14
<i>Vet ej</i>	1	0	1	1
Summa	100	100	100	100
Antal	133	(38)	922	476
Nära anhörig:				
<i>Bra</i>	69	63	67	65
<i>Varken eller</i>	19	24	18	18
<i>Dåligt</i>	11	13	14	16
<i>Vet ej</i>	1	0	1	1
Summa	100	100	100	100
Antal	582	185	394	274

Kommentar: För förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning till se figur 1. Frågan om brukare och anhörig var formulerad på följande sätt: "Har Du eller någon nära anhörig under de senaste 12 månaderna nyttjat någon av följande typer av service?" med svarsalternativen "Ja, jag själv", "Ej själv, men nära anhörig" och "Nej, varken jag själv eller nära anhörig".

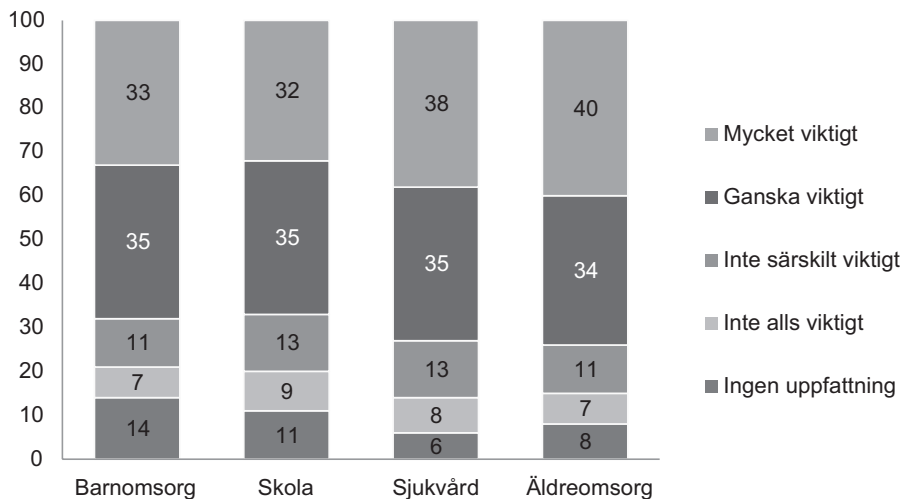
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Bland väljarna är det oavsett parti en majoritet för att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Bland brukarna och deras anhöriga gäller detsamma.

Inställning till valfrihet inom välfärden

Huvudmotiven för att tillåta privata företag var att det skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. Valfriheten skulle öka och brukarna av offentligt finansierade tjänster skulle kunna välja – barnomsorg, skola, vårdcentral och sjukhus. Den fria etableringsrätten för producenterna har emellertid inneburit att den ökade valfriheten mellan offentliga och privata alternativ främst finns i storstadsregionerna och resursstarka områden inom dessa. Vad anser då svenska folket och väljare och brukare om valfrihet inom, barnomsorg, skola, vård och äldreomsorg? Hur viktigt är det?

Figur 3 Hur viktigt anser du att det är med valfrihet mellan olika servicegivare inom: (procent)

Kommentar: Frågans formulering: "Hur viktigt anser du att det är med valfrihet mellan olika servicegivare inom barnomsorg, skola, sjukvård, äldreomsorg?" med svarsalternativen: "Mycket viktigt", "Ganska viktigt", "Inte särskilt viktigt", "Inte alls viktigt" och "Ingen uppfattning".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Det finns ett mycket starkt stöd för valfrihet inom samtliga undersökta områden; närmare tre fjärdedelar anser att det är viktigt med valfrihet inom sjukvård och äldreomsorg och drygt två tredjedelar inom barnomsorg och skola. Inom sjukvård och äldreomsorg är det 40 procent som väljer alternativet mycket viktigt och inom barnomsorg och skola en tredjedel. Endast var femte anser att det är mindre viktigt och nästan alla har en åsikt om valfrihet inom välfärden.

En majoritet inom alla partier utom V gör bedömningen att det är viktigt med valfrihet inom skolan och skillnaderna mellan partiernas sympatisörer är betydande från 40 procent bland vänsterpartiets sympatisörer till 70 och 80 procent bland de borgerliga (tabell 4). S-, MP och SD-sympatisörerna bildar i detta avseende en mellangrupp med drygt 60 procent. För övriga undersökta välfärdsområden barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är svarmönstret likartat.

Oavsett om brukarna nyttjar offentlig eller privat skola är det en mycket stor majoritet – över 70 procent – som anser att det är viktigt med valfrihet och detsamma gäller om man nyttjar offentlig eller privat vårdcentral. Samma huvudmönster gäller också för nära anhöriga som indirekt kommer i kontakt med offentliga och privata alternativ inom skola och vård.

Tabell 4 Partisypati och vikten av valfrihet inom skolan, Sverige 2013 (procent)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket viktigt	15	26	30	22	36	27	40	35	32
Ganska viktigt	26	33	35	55	46	44	40	32	35
Inte särskilt viktigt	21	15	19	10	7	8	10	14	13
Inte alls viktigt	26	12	9	0	4	8	4	6	9
Ingen uppfattning	12	14	7	13	7	13	6	13	11
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	92	445	176	(31)	85	(48)	399	114	1556

Kommentar: Se kommentaren till figur 3. Partisypati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

I vilken utsträckning påverkar då inställningen till valfrihet synen på vinstutdelning.

Även bland dem som anser att det är mycket viktigt med valfrihet inom skolan är det över 60 procent som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg och bland dem som anser att det inte alls är viktigt är det nio av tio som anser att vinstutdelning skall förbjudas. Inom barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är huvudmönstret detsamma.

Tabell 5 Förslaget att vinstutdelning inte ska tillåtas och vikten av valfrihet inom skolan, Sverige 2013 (procent)

Valfrihet/ Vinstutdelning	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Totalt
Mycket bra förslag	43	40	62	83	46	48
Ganska bra förslag	20	29	21	8	22	22
Varken eller	18	19	7	7	22	17
Ganska dåligt förslag	12	9	5	1	5	8
Mycket dåligt förslag	7	3	5	1	5	5
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	482	542	202	131	161	1518

Kommentar: För frågornas formulering se figur 1 och figur 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Analyserna av brukarrollen och betydelsen av vikten av valfrihet för inställningen till vinstutdelning avser skolans område men resultaten är likartade för övriga områden. När det gäller möjligheten för vinstdrivande företag att vara huvudmän för skolor med skattefinansiering har Sverige gått längre än andra länder. Under Thatchers tid som utbildningsminister och senare premiärminister var det inte aktuellt att tillåta vinstdrivande skolor med skattefinansiering och när ett system med fristående skolor införts i Storbritannien under Camerons tid som premiärminister under senare år är vinstdrivande företag inte tillåtna. Även i de övriga nordiska länderna gäller samma förhållanden. Sverige och Finland representerar idag två motpoler i Norden när det gäller skolsystem (Nilsson 2013).

Ledamöter av Kungl. Vetenskapsakademien och andra forskare publicerade 2013 artikeln ”Sätt stopp för vinstuttag i skolan” baserad på ett symposiet *Ideas and consequences of market principles in education*, där forskarna med hänvisning till erfarenheterna från Finland gör bedömningen att ”Möjligheten att bedriva skolverksamhet i vinstdrivande syfte bör elimineras” (Cannon, B m.fl. 2013). Svenska folket stöder forskarnas rekommendation och det gäller även de som går i fristående skolor eller har nära anhöriga som gör det och de som anser det vara mycket viktigt med valfrihet inom skolan.

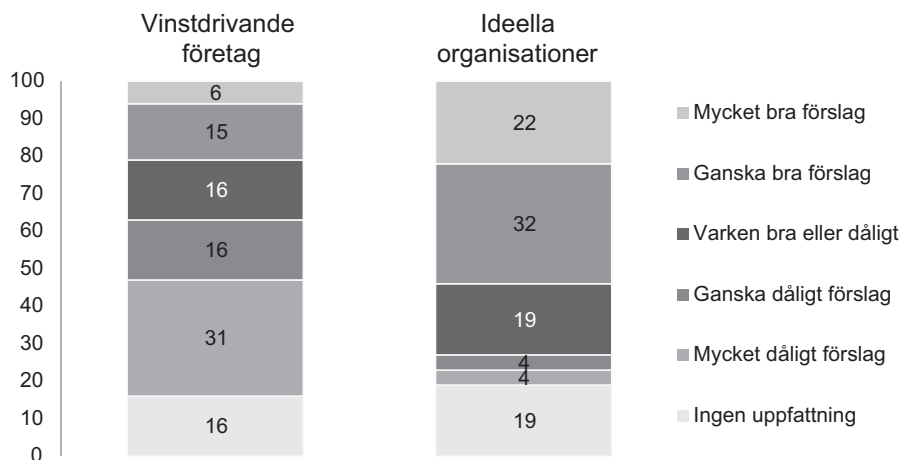
Alternativ till kommun och landsting/region inom skattefinansierad vård, skola och omsorg

Svenska folket vill ha valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg men vill inte att vinstutdelning skall vara tillåten. Vad är det då som man vill se? I en särskild fråga som ställdes första gången i 2013 års undersökning aktualiserades två alternativ till kommun och landsting/region nämligen *vinstdrivande företag* och *ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer*. En tredjedel har svårt att ta ställning och väljer alternativen ingen uppfattning eller varken bra eller dåligt. Men utslaget är ändå tydligt. Bara var femte vill se vinstdrivande företag som ett alternativ till de offentliga organisationerna medan en majoritet vill ha icke vinstdrivande organisationer som alternativ. Svarsmönstret ligger i linje med inställningen till vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg som tidigare redovisats.

Bland de rödgröna partierna sympatisörer är det bara var tionde som vill tillåta vinstdrivande företag medan det är mellan 20 och 40 procent bland de borgerliga (tabell 5). Omvänt är det en klar majoritet som motsätter sig vinstdrivande företag bland V-, S- och MP-sympatisörer medan sympatisörerna till övriga partier gör det i mindre utsträckning.

Det finns emellertid ett mycket stort stöd för att ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer skall kunna erbjuda alternativ till kommuner och landsting/regioner inom välfärden. Bland S- och SD-sympatisörer är det närmare 50 procent som är för och bland övriga partiers sympatisörer finns en klar majoritet; högst värden redovisar FP- och KD-sympatisörer med två tredjedelar.

Figur 4 *Inställning vinstdrivande företag och ideella organisationer inom skattefinansierad skola, vård och omsorg, Sverige 2013 (procent)*

Kommentar: Frågorna lyder: Tycker du att det är bra eller dåligt att det finns tillgång till följande alternativ inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, vid sidan av kommun och landsting/region? Vinstdrivande företag och ideella organisationer /andra icke vinstdrivande organisationer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Tabell 6 *Partisympati och förslaget att det ska finnas tillgång till ideella organisationer/andra icke-vinstdrivande organisationer inom skattefinansierad vård, skola och omsorg vid sidan av kommun och landsting/region, Sverige 2013 (procent och balansmått)*

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket bra	26	18	24	20	41	31	21	17	22
Ganska bra	28	31	35	33	32	35	35	30	32
Varken eller	18	21	19	30	10	14	21	22	19
Ganska dåligt	8	3	4	0	1	2	4	4	4
Mycket dåligt	11	5	3	3	2	4	4	4	4
Ingen uppfattning	9	22	14	14	14	14	15	23	19
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmått	+35	+41	+52	+50	+80	+49	+48	+39	+46
Antal svarande	89	447	177	(30)	84	(49)	399	115	1557

Kommentar: För frågans formulering se figur 4. Partisympati avser bästa parti.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Genomgående är det små skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i fråga om vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg.; när det gäller kön och utbildning är det mycket små skillnader, detsamma gäller stad – land och det kan noteras att Stockholm inte avviker i detta avseende trots att privatiseringarna gått längre i Stockholms stad och Stockholms läns landsting än i andra delar av landet. Balansmättet för de yngsta är lägre än för övriga åldersgrupper men det beror på att de i mindre utsträckning har en bestämd uppfattning. Högre tjänstemän och företagare liksom höginkomsttagare är mindre positiva till att inte tillåta vinstutdelning men det är även bland dessa grupper en klart positiv övervikt. Det är inga större skillnader i synen på vinstutdelning om man arbetar i offentlig eller privat sektor men det största stödet för att inte tillåta vinstutdelning finns bland dem som är anställda inom ideell sektor (Nilsson 2013). Inom varje jämförbar grupp ökar motståndet mot vinstutdelning mellan 2012 och 2013.

Den privata revolutionen

Statsvetaren Daniel Tarschys myntade 1978 begreppet den offentliga revolutionen för att karaktärisera den snabba utbyggnaden av välfärdsstaten i Sverige främst under 1960- och 1970-talen med en kraftig expansion av både transfereringarna på nationell nivå och de offentligt finansierade tjänsterna främst på lokal och regional nivå (Tarschys 1978). År 1953 uppgick den totala offentliga sektorns utgifter för konsumtion, investeringar och transfereringar i relation till BNP (utgiftskvoten) till 34 procent och 1971 till 50 procent (Nasbeth 1975). 1983/84 utgjorde den 67 procent³ och under den ekonomiska krisen i början på 1990-talet steg den till ett "all time high" 73 procent 1993, främst beroende på den ökande arbetslösheten och ökade transfereringar. Tjugo år senare är utgiftskvoten nere på samma nivå som 1971 (Prop. 2013/14 150). De samlade skatterna och socialavgifterna i förhållande till BNP (skattekvoten) uppnådde sitt högsta värde 1989, 56 procent (Prop. 1995/96:150) för att 2013 ha sjunkit till 44 procent (Prop. 2013/14 150). Dessa siffror återspeglar en omvänd, privat revolution under de senaste årtiondena. Vid en jämförelse mellan år 2006 och år 2013 kan konstateras att utgiftskvoten är i huvudsak oförändrad medan skattekvoten sänkts fyra procentenheter, vilket påverkar förutsättningarna för välfärdspolitiken.

Den privata revolutionen med minskande offentliga utgifter och sjunkande skattekvot är emellertid inte bara en fråga om den offentliga sektorns storlek utan i lika hög grad en fråga om välfärdspolitikens inriktning. Det gäller både tjänsteproduktionen och transfereringarna (Oskarson 2013). Sedan slutet av 1980-talet har den svenska välfärdspolitiken präglats av förskjutningar av gränserna mellan de offentliga och privata sfärerna i samhället. Högervågen i de anglosaxiska länderna under Thatcher och Reagan och nedmonteringen av planekonomierna i Östeuropa kom att påverka politiken i Europa och på många andra håll i världen. Centrala inslag i nyliberalismen var att reducera den offentliga sektorn till ett

antal nödvändiga samhällsfunktioner, privatisera och sänka skatterna (Mydske, Claes och Lie 2007). I Sverige och i de övriga nordiska länderna har regeringar oavsett partifärg genomfört avregleringar och privatiseringar delvis till följd av ökat internationellt beroende, men politikens inriktning har varierat med regeringarnas ideologiska förankring.

Under tidigare socialdemokratiska regeringar hade strikta gränser dragits upp för i vilken utsträckning privat produktion skulle kunna ske med offentlig finansiering. Inom t.ex. barnomsorg kunde ideella organisationer och föräldrakooperativ bedriva verksamhet med offentliga medel men inga andra. Sedermera omprövades möjligheten för personal att i kooperativ form bedriva barnomsorg, men ”lex Pyslingen” förhindrade att vinstdrivande företag skulle kunna på entreprenad driva barnomsorg med offentlig finansiering. De borgerliga partierna var redan från början kritiska mot gränsdragningen och avskaffade i regeringsställning i början på 1990-talet tidigt restriktionerna för denna typ av privatisering. Senare öppnades möjligheten för att kommersiella företag också skulle kunna driva akutsjukhus med offentlig finansiering. Socialdemokraterna lät i huvudsak de borgerliga regeringarnas förändringar kvarstå när de återkom i regeringsställning. Bland de rödgröna partierna har rätt oenighet om i vilken utsträckning vinstuttag skall accepteras när det gäller skattefinansierade välfärdstjänster, vilket gör att det saknats ett tydligt alternativ på detta område till alliansregeringens politik efter 2006.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att år 2013 är närmare 70 procent av svenska folket för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Det finns en majoritet inom alla partier för detta. Även de som själva nyttjar privata alternativ inom skola och vård eller har nära anhöriga som gör det är negativa till vinstutdelning. Olika alternativa frågor ger samma resultat. Samtidigt anser ca 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg och det finns en majoritet för inom alla partier utom vänsterpartiet. Även de som anser att det är mycket viktigt med valfrihet anser att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Som alternativ till kommun och landsting/regioner vill svenska folket inte se vinstdrivande företag utan ideella organisationer eller andra icke vinstdrivande organisationer och det har utbredd stöd inom alla partier. De svenska upphandlingsreglerna försvårar emellertid för de ideella organisationerna och skattereglerna har gynnat internationella riskkapitalbolag.

Den privata revolutionen under de senaste årtiondena har inneburit att de totala offentliga utgifterna minskat markant samtidigt som skattekvoten sjunkit. Därmed har välfärdsstatens inflytande över välfärden i landet reducerats och marknadens roll ökat. Den förda välfärdspolitikerna har också inneburit att medborgarrollerna splittrats med ökad betoning av kundrelationer och minskat inflytande för väljarna. Bland svenska folket är emellertid uppslutningen bakom välfärdsstaten större än tidigare.

Noter

- ¹ Den officiella statistiken har gjort det svårt att urskilja olika typer av privata utförare. Inom SCB pågår dock ett arbete för att anpassa den svenska statistiken till ett internationellt klassifikationssystem för icke-kommersiella privata aktörer.
- ² Av 59 åsiktsfrågor i 2012 års nationella undersökning är det bara i två frågor, där en större andel valt alternativet mycket bra förslag nämligen Satsa mer på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män (51 procent) och Satsa mer på ett miljövänligt samhälle (45 procent).
- ³ Måttet kan teoretiskt anta värden över 100 procent då det innefattar beskattningsbara transfereringar.

Referenser

- Bendz, A (2012) "Vårdvalet i Västsverige". I Bergström, A (red). *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cannon, B m.fl. (2013) "Sätt stop för vinstuttag i skolan" *SvD* 130327
- Hartman, L (2011) (red) *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Johansson, O (2011) *Tjäna eller tjäna? – om vård eller vinst? Privatisering av vård, omsorg, skola – vilka tar över?* FAMNA – idéburen vård och social omsorg.
- Kastberg, G (2010) *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Mydske, P K, Claes, D H och Lie A (2007) *Nyliberalisme ideer och politisk virklichkeit*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nesbseth, L (1975) "Den offentliga sektorn i samhällsekonomin – utveckling, framtidsperspektiv, probleminventering". I Tarschys, D m.fl (red) (1975) *Offentlig sektor i tillväxt*. Stockholm: SNS.
- Nilsson, L (2013) *Välfärdsolitik och välfärdsopinion 1986-2012. Vinster i välfärden?* I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red) *Vägskäl*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Norberg, H (2012) *Privata företag inom skola, vård och omsorg i Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Tjeckien – en översikt*. Friskolornas riksförbund, Almega, Vårdföretagarna och Svenskt näringsliv.
- Norman, P och Kinberg Batra, A (2012) "Moderaterna vid vägs ände när det gäller privatiseringar" *DN* 121220.
- Norman, P och Kinberg Batra, A (2013) "Lagen om valfrihet bör inte bli obligatorisk" *DN* 130303.
- Oskarson, M (2013) "Kampen om socialförsäkringarna". I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Proposition 1995/96:150

Proposition 2013/14:150

Ruwaida, Y, Pertoft, M och Amin, J (2013) ”Förlåt, vår politik har lett skolan fel”.

I Aftonbladet 131104.

SFS 2008:962, *Lagen om valfrihet*, LOV.

SOU 2013:56, *Friskolorna i samhället*.

Tarschys, D (1978) *Den offentliga revolutionen*. Stockholm: Liber.

www.di.se

www.lo.se

www.socialdemokraterna.se

www.sverigedemokraterna.se